

A regionális atlaszok szerepe a nyelvjárási rendszerek megismerésében

1. Mint minden tudományágnak, a dialektológia történetének is döntő fontosságú mozzanata a kutatás tárgyának és céljának pontos körvonalazása, valamint a vizsgálat legalkalmasabb módszereinek kialakítása.

A nyelvjáráskutatás feladatkörének ma is korszerűnek minősíthető körvonalazására — hosszas érlelődési folyamat után — a XIX. század nyolcvanas éveiben került sor, s a legvilágosabban talán GASTON PARIS fogalmazta meg: a nyelvjárások rendszerének tüzetes, a természettudományokra jellemző pontossággal való leírása.¹ Az így megfogalmazott cél valóban több mint egy évszázadra kijelölte a kutatás perspektíváját, a módszer kérdésével kapcsolatban azonban PARIS is csak annyit mondhatott, hogy „jó módszereket” kell alkalmazni. JULES GILLIÉRON már 1880-ban kiadta ugyan *Petit Atlas phonétique du Valais roman (sud du Rhône)* című atlaszát, PARIS mégis csak sejteni engedte, de nem foglalt határozottan állást amellett, hogy az addig alkalmazott passzív módszerrel szemben a helyszíni gyűjtésben GILLIÉRON módszerére nagy jövő vár. Ez valóban be is következett, így a másik fontos fejlődési mozzanat a nyelvföldrajzi módszer kialakulásában öltött testet.

A földrajzi szemlélet előzőleg már több tudományágba behatolt és meglepő eredményekre vezetett (gondoljunk pl. a növény- és állatföldrajzra, az életföldrajzra), amikor — nagyjából a nyelvjáráskutatás tárgyának és céljának kijelölésével egyidőben — GEORG WENKER levelező módszerrel gyűjtött anyagából megszerkesztette az első nyelvtérképlapokat.² JULES GILLIÉRON, már említett kis atlaszának kiadása után, kidolgozta a francia nyelv atlaszának tervét, s mert módszere köztudomásúlag tökéletesebb volt a WENKERÉNÉL, az *Atlas Linguistique de la France* megszerkesztésével és kiadásával kézzelfoghatóan bizonyította a nyelvföldrajzi módszer nagy fölényét a passzív megfigyelés módszerével szemben.³ Arra, hogy az új módszerrel gyűjtött anyag nemcsak a nyelvjárások leírását teszi lehetővé, hanem gazdag adatanyagot szolgáltat a nyelvtörténetnek is, már GILLIÉRON is utalt, a huszas évek vége felé azon-

¹ PARIS GASTON, *Les parlers de France. Revue des patois gallo-romans* 1888, 161—75. — A tanulmány ide vonatkozó passzusa: „Pour réaliser cette belle oeuvre, il faudrait que chaque commune d'un côté, chaque forme, chaque mot de l'autre, eût sa monographie, purement descriptive, fait de première main, et tracée avec toute la rigueur d'observation qu'exigent les sciences naturelles. Pour dresser des semblables monographies il n'est pas besoin de posséder des connaissances bien profondes, mais il est indispensable d'employer de bonnes méthodes” (168).

² WENKER GEORG, *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland. Auf grund von systematisch mit Hilfe der Volksschullehrer gesammelten Material aus circa 30.000 Orten. Strasburg, 1881.*

³ Gilliéron atlasza füzetekben jelent meg 1902 és 1910 közt.

ban ANTOINE MEILLET tételesen meg is fogalmazta, hogy jól megalapozott nyelv-földrajz nélkül a modern nyelvtörténet elképzelhetetlen.⁴ Az ötvenes évekig a nyelv-földrajzi módszer egyre szélesebb körben való alkalmazása olyan eredményekre vezetett, hogy WALTER VON WARTBURG a GILLIÉRONTÓL megalapozott nyelv-földrajzban egyikét látta azoknak a legfontosabb erőknél, amelyek a XX. század nyelvtudományának fejlődésében jelentős szerepet játszottak.⁵ S valóban, a nyelv-földrajzi módszer ma már nemcsak a nyelv-járáskutatásban alkalmazzák világszerte mindenütt, teret hódított a nyelvtörténetben, az összehasonlító nyelvtudományban, az areális nyelvészetben, sőt egyes rokontudományokban is ösztönzőleg hatott a földrajzi szemlélet alkalmazására.⁶

2. A nyelvatlasznak a XX. század folyamán több típusa alakult ki. Közülük a nyelv-járáások rendszerének megismerése szempontjából kettő: a nagy (v. nemzeti) atlasz és a regionális atlasz tett szert a legnagyobb jelentőségre.

A két nyelvatlasztípust alapvető elvi és módszertani egyezések kapcsolják össze, ugyanakkor lényeges különbségek is vannak köztük. Különösen nagy a különbség a két atlasz hatósugara és ponthálózata között. A nemzeti atlasz hatósugara nagy, kiterjed az egész nyelvterületre, a regionális atlasz ugyanakkor csak egy nyelv-járási alakulatot ölel fel. A felőlet terület nagysága és a kérdőív gazdagsága miatt a nagy atlasz ponthálózata nem lehet nagyon sűrű, a regionális atlasz ponthálózata ezzel szemben nagyon sűrű, vagy éppen abszolút sűrűségű. Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy a nagy atlasznak megvan az az előnye a regionális atlással szemben, hogy áttekintést nyújt az egész nyelvterületről, felszínre hozza a nyelv legfontosabb nyelv-járási jelenségeit, a ponthálózat ritka volta miatt azonban sok nyelv-járási tény nem kerülhet be a gyűjtött anyagba, s ami talán még nagyobb gyengéje, fogyatékos-sága a nagy atlasznak: nem tehet eleget a nyelv-földrajz legfontosabb igényének, a jelenséghatárok, izoglosszák pontos megvonásának. Ezzel szemben a regionális atlasz főleg sűrűbb vagy éppen abszolút sűrűségű ponthálózata révén mikroszkópikus közelségbe hozza a nyelv-járást: a kérdőívbe foglalt szavaknak és szóalakoknak (így nyilvánvalóan a fonémáknak is) gazdag variánsrendszerét hozza felszínre és lehetővé teszi a jelenséghatárok, izoglosszák megvonását.

A két atlasz hatékonysága azonban nemcsak a fenti tényezőktől függ. A nyelvatlaszok tartalmazta anyag mennyisége és használhatósága jelentős mértékben függ a kérdőívtől. Egyes nemzeti atlaszok szerkesztői arra törekedtek, hogy a kérdőív mi-

⁴ L. Bulletin de la Société de Linguistique de Paris XXX (1929), 200.

⁵ Wartburg Walter, Problèmes et méthodes de la linguistique. Paris, 1963, 162. A hivatkozott helyen a szerző ezt mondja: „La géographie linguistique de Gilliéron est ainsi devenu une des forces les plus puissantes qui aient, au cours de cinquante dernières années fécondé et poussé en avant la science du langage”.

⁶ A nyelv-földrajzi módszer jelentőségéről a XX. század nyelvtudományában l. még: MALMBERG BERTIL, Les nouvelles tendances de la linguistique. Paris, 1968, 82—107.

nél gazdagabb anyagot öleljen föl a nyelvjárások szókincséből.⁷ Az ilyen kérdőívekkel szerkesztett atlaszoknak elvitathatatlan érdemük, hogy valóságos szókincsarchívumok, azaz nemcsak a szorosabb értelemben vett hang- és alaktani rendszer tanulmányozását teszik lehetővé, gazdag adatanyagot szolgáltatnak a népi szókincs vizsgálatához is. Mások, a kérdőív szerkesztésekor a nyelv rendszer jellegének elvét tartva szem előtt, szerényebb, de rendszertani szempontból jól összeválogatott anyagot felölelő kérdőívet szerkesztettek. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az ilyen kérdőívvél gyűjtött anyag lehetővé teszi a fonémarendszer tüzetes leírását, viszonylag megbízható képet nyújt az alaktani rendszerről is, a nyelvjárási szókincsből azonban csak ízelítőt tartalmaz.⁸ Nem alakult még ki egységes eljárás a regionális atlaszok kérdőívének szerkesztési elvei terén sem. Pedig egy nagyon sűrű vagy éppen abszolút sűrűségű ponthálózattal rendelkező regionális atlasz esetében a nyelv rendszerjellegének szem előtt tartása különösen fontos, hisz a kérdőív anyaga nem lehet gazdag. Különben az atlasz csak kis mértékben szolgálhatja a tőle felőlelt nyelvjárási alakulat állományának, rendszerének feltárását és a jelenséghatárok megvonását.

A nyelvi valóság minél pontosabb megismerése szempontjából nem lényegtelen, mint tudjuk, az sem, hogy hány adatközlőtől kérdezik ki a gyűjtők a kérdőívet; hogy szem előtt tartják-e azt a követelményt, hogy adataikat különböző korú, nemű és társadalmi helyzetű egyénektől jegyezzék le; hogy minden, természetesen megbízható adatközlőtől származó nyelvi tényt rögzítenek-e, vagy előnyben részesítik a gyűjtés során a szorosabb értelemben vett nyelvjárási adatokat a köz- és irodalmi nyelvekkel szemben stb. Bármennyire igyekezzenek is a nagy atlaszok gyűjtői a fenti igényeknek eleget tenni, a nagyon sűrű vagy éppen abszolút sűrűségű ponthálózattal készült tájnyelvi atlaszok tartalmazta adatok ebben a vonatkozásban is nélkülözhetetlenek, hisz ez atlaszok gyűjtői minden egyes helységben megfordulnak, ennél fogva az adatközlők lényegesen nagyobb számával és többféle típusával kerülnek kapcsolatba, mint a nagy atlaszok gyűjtői.

Az itt röviden fölvezetésekből csakis az a következtetés vonható le, hogy a két atlasz szervesen kiegészíti egymást, a kettő együtt teszi lehetővé a nyelvjárások rendszerének és belső tagolódásának a modern nyelvtudomány igényeit kielégítő megismerését. Ez a magyarázata annak, hogy a nagy atlaszok szerkesztésének kibontakozásával párhuzamosan egyre több szakember hangsúlyozta a regionális atlaszok szerkesztésének fontosságát. Az első ilyen atlaszok tervét, mint ismeretes, ALBERT DAUZAT

⁷ Ilyen például a Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz (1928—1940), melynek három kérdőíve mintegy 6800 kérdést tartalmaz (I. POP SEVER, La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques. Louvain, é. n. I. k. 565—6. A gazdag anyagot felölelő kérdőívvél készült atlaszok közé tartozik az Atlasul Lingvistic Român I. és az Atlasul Lingvistic Român II. is. A két sorozat kérdőív mintegy 7000 szót és szóalakot tartalmaz; részletes ismertetését I. POP SEVER, i. m. 709—32.

⁸ Az utóbbi időben készült atlaszok közül ilyen pl. A Magyar Nyelvjárások Atlasza, melynek eddig négy kötete jelent meg. Módszertanát I. A magyar nyelvatlasz munkamódszere (szerk. Bárczi Géza; Budapest, 1955) című kötetben.

dolgozta ki,⁹ majd utána számos országban kibontakoztak az ilyen jellegű kutatások, a tájnyelvi atlaszok egész sora készült el, illetőleg van készülőben. Többek közt intenzív munka folyik ezen a téren Romániában is, ahol — a román nyelv két nagy atlaszá-
nak keresztülvitelezése után — megkezdték a módszertani szempontból jól egybehangolt regionális atlaszok sorozatából álló új román nyelvátlasz szerkesztését, melynek már több kötete meg is jelent.¹⁰

3. A nyelvföldrajzi módszer egyes elvi és módszertani kérdéseire vonatkozó rövid történeti áttekintést jól megfontolt szándékkal iktattam tanulmányom bevezető részébe. Így igyekeztem beágyazni a romániai magyar nyelvjárások tanulmányozásának távlati tervét abba a világszerte folyó kutatási folyamatba, amely a nyelvjárás-kutatásnak ma is egyik fő csapását, szektorát képviseli. A romániai magyar nyelvjárás-kutatás előterében ugyanis évtizedek óta a nyelvjárások nyelvföldrajzi felvételezése áll. A kutatások két irányban folynak: a) Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete vállalta a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak kivitelezését. Módszertani előkészítését Szabó T. Attila, a munkálatok irányítója, valamint Gazda Ferenc és Nagy Jenő végezte. A kérdőív gazdag anyagot: 3379 kérdést tartalmaz. A ponthálózat megfelelő sűrűségű: 136 helységet ölel föl. Az anyaggyűjtést Gazda Ferenc és Nagy Jenő kezdte meg, jelentős részben azonban Murádin László végezte. Ő végzi a feldolgozás és szerkesztés fárasztó, nagy hozzáértést igénylő munkáját is. A munka előrehaladott állapotban van, az anyag jelentős része munkatérképlepokra van vetítve.¹¹

b) A kolozsvári Babeş—Bolyai egyetem magyar tanszékének nyelvjárás-kutatói a regionális atlaszok szerkesztését vállalták. Viszonylag szerény, mindössze 860 nyelvi tényt felölelő kérdőívet szerkesztettek (természetesen szem előtt tartva a nyelv rendszer jellegének elvét és a regionális atlaszok sajátos funkcióját), a gyűjtést azonban abszolút sűrűségű ponthálózattal végezték, illetőleg végzik. Az 1949-ben megkezdett és azóta tervszerűen folyó munka eredményeit az alábbiakban foglaljuk össze: Megszerkesztették az alábbi négy atlaszt: *A moldvai Csángó Nyelvjárás Atlasza* (Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila). *Háromszék Nyelvjárási Atlasza* (Gálffy Mózes és Márton Gyula). *Csik és Gyergyó Nyelvjárási Atlasza* (uók), *Udvarhelyszék Nyelvjárási Atlasza* (uók). Befejeződött az anyaggyűjtés és folyamatban van az alábbi atlaszok szerkesztése: *Marosmegye Nyelvjárási Atlasza* (Balogh Dezső és Teiszler Pál), *Aranyosszék Nyelv-*

⁹ A regionális atlaszok gondolatát DAUZAT ALBERT már a *La géographie linguistique* (Paris, 1922) című művében fölvetette (15. lap), módszertani kivitelezésére vonatkozó elgondolását pedig több tanulmányban fejtette ki; pl. *Le Nouvel atlas linguistique de la France par régions* (Luçon, 1942), *La méthode des nouveaux atlas linguistique de la France* (Orbis, IV, 34 és kk.); vö. még POP SEVER i. m. I. k. 136—51. A tájnyelvi atlaszok kérdéskörének ma már gazdag irodalma van. A magyar szakirodalomból VÉGH JÓZSEF Őrségi és Hetési Nyelvátlasz (Budapest, 1959) című munkájának elméleti fejezeit említem meg.

¹⁰ Módszertani ismertetését l. MÁRTON GYULA: Az új román nyelvátlasz .NyIrK. VIII, 275—82; Uő., *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. Maramures. MNy. XVI, 111—4.

¹¹ Az atlasz módszertani előkészítéséről és a gyűjtés menetéről l. SZABÓ T. ATTILA: A Román Népköztársaság magyar nyelvjárásai nyelvtérképének előkészítése. NyIrK. I, 13—26; Uő.: Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének feleútján túl. NyIrK. VII, 35—55.

járás Atlasza (Murádin László), *Bánsági Nyelvjárás Atlasz* (Vöö István). Folyamatban van az alábbi három regionális atlasz anyagának gyűjtése: Arad megyei (Vöö István), szilágysági (Márton Gyula), szamosháti (Teiszler Pál). Egyelőre csak a tervezgetés stádiumában van a mezősegi nyelvjárás atlasza anyaggyűjtésének megkezdése.¹² Kisebbségi terjedelmű ugyan, de mégis ebbe a tervbe illeszkedik bele *Hétfalu Nyelvjárás Atlasza* (szerk. Vöö István), mely 1971-ben meg is jelent litografált formában.

A romániai magyar nyelvjárások nagy atlasza és a regionális atlaszok szerves kapcsolatban állanak egymással. E kapcsolatot elsősorban az biztosítja, hogy a nagy atlasz kérdőíve magába foglalja a regionális atlaszok kérdőívének anyagát. De azonos a gyűjtés módszere, beleértve a hangjelölést is, amelynek egységességét a kutatócsoport közösen végzett lejegyzési gyakorlatokkal és közös kiszállásokkal biztosította. Mind a nagy atlasz, mind a regionális atlaszok adatbeírással készülnek.

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy az atlaszok fő funkciója a nyelvjárások hang- és alaktani rendszerének feltárása, a szókincsből csak keveset tartalmazhatnak, a kolozsvári magyar nyelvjárás-kutatók helyszíni gyűjtést végeztek mindenik romániai magyar nyelvjárás alakulatban a tájszó-kincs összegyűjtése céljából is. Ezt az anyagot egy külön tájszótárban (*Romániai Magyar Tájszótár*) szándékoznak a kutatás rendelkezésére bocsátani.¹³

*

A nyelvjárások rendszerének vizsgálata, tanulmányozása főleg az alábbi két igényt kell, hogy kielégítse: a) a rendszer alkotóelemeinek minél teljesebb feltárása; b) a legfontosabb alkotóelemek, jelenségek izoglosszájának megállapítása. Mint láttuk, e téren a dialektológia a legtöbb eredményt a nyelvföldrajzi módszer segítségével érte el: a nagy atlaszok és a regionális atlaszok segítségével. Távol áll tőlünk a nagy atlaszok jelentőségének lebecsülése. Kétségtelenül nagyon fontos eszközei a nyelvjárások megismerésének, a bennük foglalt térképlapok alapján megrajzolt kép azonban meglehetősen elnagyolt, adatokban, részletekben, árnyalatokban nem elég gazdag, nem egyszer pontatlan, jelenséghatárok megvonását nem teszik lehetővé, s csakis akkor használhatók megfelelő eredményességgel, ha jól megszerkesztett regionális atlaszok egészítik ki. A következőkben ezt a tételt próbálom bizonyítani a Ro-

¹² Regionális atlaszaink anyaggyűjtésének módszeréről, a munka menetéről és eredményeiről több közlés látott napvilágot. A fontosabbak: MÁRTON GYULA: L'activité de la chaire de langue hongroise de l'Université Bolyai concernant la rédaction d'atlas dialectaux. *Orbis* VII, 361—71; GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA: Mutatvány Csík és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszából. *NyIrK.* I, 63—74+25 térképmelléklet; MURÁDIN LÁSZLÓ: Mutatvány az Aranyosszéki Tájnyelvi Atlaszból. *NyIrK.* II, 179—91; BALOGH DEZSŐ—TEISZLER PÁL: Mutatvány a Felső-Maros menti Tájnyelvi Atlaszból. *Studia UnBB. Philologia* I, 103—33+25 térképmelléklet; GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA—SZABÓ T. ATTILA: Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről. *NyIrK.* VII, 215—28+6 térképmelléklet; GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA: Szócikk-mutatvány a Székely Nyelvjárás Atlaszából. *NyIrK.* XVIII, 136—48.

¹³ A Romániában folyó sokrétű nyelvjárás-kutatás történetéről és eredményeiről l. MÁRTON GYULA: A romániai magyar nyelvjárás-kutatás egynegyed százada. *NyIrK.* XIII, 205—21; Uő.: A romániai magyar nyelvjárás-kutatás múltja és mai állása. *Korunk-Évkönyv* 1973, 173—93.

mániai Magyar Nyelvjárások Atlaszá-ból¹⁴ és a mi regionális atlaszainkból származó adatok egybevetése, összehasonlítása révén. Előbb azt igyekszem megvilágítani, mennyivel mond többet egy abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlasz a nyelvjárások rendszeréről mennyiségi szempontból, majd utána a legfontosabb jelenségek elhatárolása szempontjából. A tájékozódás megkönnyítése céljából az első kérdéskört rendszertani, a másodikat nyelvföldrajzi kérdések címen tárgyalom.

A) Rendszertani kérdések

Regionális atlaszaink kérdőíve anyagának kiválogatásakor arra törekedtünk, hogy a segítségével gyűjtött nyelvi tények lehetővé tegyék a tanulmányozott nyelvjárás hangrendszerének lehető teljes leírását; tartalmazzák az alaktani rendszer legfontosabb elemeit; illusztrálják a nyelvjárások tájszókincsének gazdagságát. Éppen ezért az alábbiakban ezt a sorrendet követve mutatjuk be, mennyivel mond többet az abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlasz a nagy atlasznál egy nyelvjárás hangrendszeréről, alaktani rendszeréről és szókincsének, elsősorban tájszókincsének gazdagságáról.

1. Hangrendszer. A tapasztalat egyöntetűen amellel szól, hogy abban az esetben, ha a kérdőív hangtani fejezetét megfelelő körültekintéssel szerkesztették meg, a nyelvjárások fonéma rendszere a nagy atlasz segítségével is jól megállapítható. Sőt, e fontos kérdés megvilágítására a nagy atlasz lényegesen gazdagabb anyagot bocsát a kutatás rendelkezésére, mint a szerényebb kérdőívvel készülő regionális atlaszok. Hogy ez valóban így van, azt kézzelfoghatóan bizonyítja IMRE SAMUNAK *A Magyar Nyelvjárások Atlasza* anyaga alapján írt *A mai magyar nyelvjárások rendszere* (Budapest, 1971) című nagyszabású szintézise.

Ez az általános érvényű megállapítás persze csak akkor tekinthető valóban érvényesnek, ha a nagy atlasz mellett rendelkezésünkre állanak a regionális atlaszok is. Gondolnunk kell ugyanis a mindössze néhány, sőt nem egyszer egyetlen helységről álló nyelvjárásszigetekre. A nagy atlasz ponthálózatában ezek nem lehetnek mind benne (főleg a belső nyelvjárásszigeteket nem is ismerjük még mind!), így a nagy atlasz anyaga alapján készülő leírásban ezek fonéma rendszerének leírása nem lehet benne. A bánsági magyar nyelvjárás rövid magánhangzó rendszeréről pl. a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak (a továbbiakban *RMNyjA.*) anyaga alapján az állapítható meg, hogy nyolc tagú, azaz megvan benne az *e* mellett az *ë* fonéma is, akár csak a székelyben, Vöő István helyszíni gyűjtése azonban felderített két olyan helységet is, amelynek fonéma állományából hiányzik az *ë*.¹⁵ Így e két faluból álló nyelvjárássziget magánhangzóinak rendszere csakis a *Bánsági Nyelvjárási Atlasz* alapján írható le.¹⁶

22.

¹⁴ A jelentős mértékben megszerkesztett atlasz egyes térképlapjainak rendelkezésemre bocsátásáért ezúttal is köszönetem nyilvánítom mind a kolozsvári akadémiai Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet vezetőségének, elsősorban Petru Ion egyetemi tanár úrnak, mind Murádin László főkutatónak, az atlasz szerkesztőjének.

¹⁵ L. VÖÖ ISTVÁN: A bánsági nyelvjárástípusok *ë*-zése. NyIrK. XVII, 211.

¹⁶ A leírást el is végezte VÖÖ ISTVÁN „A bánsági magyar nyelvjárás magánhangzó-rendszere” című kéziratot doktori értekezésében;

A nyelvjárások hangrendszerének leírása azonban nem korlátozódik a fonémák állományának megállapítására, fontos mozzanata az egyes fonémák megterheltségének bemutatása is. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a nagy atlasz lehetővé teszi a megterheltség egyik legfontosabb vonatkozásának, a fonémaváltakozásoknak a megállapítását, az egyes szembenállások pontos megterheltségi fokát azonban, különösen a kisebb nyelvjárási alakulatokra vonatkoztatva, nem mindig lehet a nagy atlasz szolgáltatott anyag alapján pontosan megállapítani. Íme egy-két példa:

A székely nyelvjárás udvarhelyszéki részlegében előfordul, mint tudjuk, az *ë/ö* fonémaváltakozás (az *ö-zés*).¹⁷ A *szeder* szónak a RMNyjA. 14 udvarhelyszéki kutatópontról öt alakját tartalmazza, köztük a *szödör* ~ <*szödör*> alakot is, három adattal képviselve. Az *ö-ző* alakok jelentkezési aránya a RMNyjA. szerint mintegy 21%-nyi. Az *Udvarhelyszéki Nyelvjárási Atlasz* megfelelő térképlapján a szónak 20 hangalakváltozata lelhető föl. E húsz alakváltozat 70 adatából 20 az *ö-ző* alakokra vonatkozó adatok száma, a tájnyelvi atlasz adatai szerint tehát az *ö-ző* alakok jelentkezési aránya nagyobb, megközelíti a 30%-ot. Szavakhoz kötötten a székely nyelvjárásban is föllelhető az *i/é* fonémaváltakozás. A nyelvföldrajzi szempontból közömbös szavak közül e jelenség többek közt a *gyík* és *kígyó* szóban figyelhető meg. A két alakváltozat jelentkezési aránya a RMNyjA.-ban és a Székely Nyelvjárási Atlaszban (a továbbiakban: *SzékNyjA.*) a *gyík* szóban ez: RMNyjA.: *gyík* (16), *gyék* (24), SzékNyjA.: *gyík* (184), *gyék* (186).

A nagy atlasz adatai szerint tehát az archaikus *gyék* alak a gyakoribb (az *é* gyakorisága 60%, az *i-é* 40%), ugyanakkor a mintegy 370 adatot tartalmazó SzékNyjA.-ban a két fonéma jelentkezési aránya majdnem teljesen azonos. Kétségtelen, hogy az eredetibb (archaikusabb) állapotot a nagy atlasz tükrözi, a való helyzetet mégis inkább az abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlasz.

Hasonló példákat a mássalhangzók megterheltségével kapcsolatban is hozhatunk föl. A székely nyelvjárásnak jól ismert sajátága az, hogy a szóvégi *-n* helyén gyakran jelentkezik benne az *-ny*. A jelenséget a RMNyjA. is tartalmazza, a SzékNyjA. azonban pontosabb képet nyújt róla. A *tehén* szó térképlapján pl. a RMNyjA.-ban csak *-n*-re végződő alakok találhatók. A SzékNyjA.-ban is az *-n*-re végződő alakok vannak túlsúlyban (213 adatból 161, az adatok 76%-a), az adatok mintegy 20%-ban azonban *-ny* jelentkezik, az adatok mintegy 4%-ban pedig nincs szóvégi mássalhangzó (*tehe*). Kitéjük a SzékNyjA.-nak megfelelő térképlapjaiból az is, hogy az *-ny* jelentkezése elsősorban a székely nyelvjárás háromszéki alegységében figyelhető meg, a másik háromban alig. A RMNyjA. térképlapjának adatai ezek szerint csak a csíki, gyergyói és udvarhelyszéki alegységekre jellemzők, a háromszékire nem.

A moldvai csángó nyelvjárásra többek közt jellemző a *d*: *gy*, illetőleg *dzs* szembenállás. A *dió* térképlapján a jelenség a RMNyjA.-ban és a MoldvCsángNyjA.-ban

¹⁷ HORGER ANTAL, Magyar nyelvjárások: Budapest, 1934, 67; KÁLMÁN BÉLA, Nyelvjárásaink: Budapest, 1966, 89.

a következő arányban jelentkeznek: RMNyjA.: *d* (2), *gy* (2), *dzs* (2), MoldvCsáng-NyjA.: *d* (59), *gy* (24), *dzs* (27).

Ezek szerint a moldvai csángó nyelvújításban a három hang jelentkezési aránya (megterheltsége) korántsem azonos: a legnagyobb a megterheltsége a *d*-nek, a *gy*-é nagyjából fele akkora, a *dzs*-é pedig meglehetősen kicsiny.

Nem részletezzük tovább a kérdést. A felhozott példák kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy az abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlasz nem egy esetben pontosabb képet nyújt a fonémák megterheltségéről, mint a ritka ponthálózatú nagy atlasz.

A nyelvújítások hangrendszerének leírásában a fonémák számbavétele és megterheltségük megállapítása mellett fontos mozzanat a fonémák helyi realizációinak minél teljesebb bemutatása. Kétségtelen, hogy a nagy atlasz a legfontosabb realizációkat felszínre hozza, és a leírás számára hozzáférhetővé teszi, az abszolút sűrűségű ponthálózattal rendelkező regionális atlaszok szolgáltatott anyag azonban ebben a vonatkozásban is gazdagabb, mint a nagy atlasz anyaga.

A magyar nyelvújítások magánhangzói közül, mint ismeretes, különösen gazdag realizáció-rendszere van a hosszú *é*-nek, *ő*-nek és *ó*-nak. A gazdagság főleg abból adódik, hogy mindháromnak lehetségesek monoftongusos és diftongusos realizációi egyaránt. Mivel a székely nyelvújításban, persze bizonyos területi megoszlásban, mindkét fajta realizációk előfordulnak, az alábbiakban a *széna* szó *é* hangjának és a *dió* szó *ó* hangjának realizációit mutatom be a nagy atlaszban és a regionális atlaszban:

RMNyjA.: *é, é̄, ē, éⁱ, é^l, é^{l̄}, é^{l̄}, é^{l̄}** (azaz 7 realizáció);

SzékNyjA.: *é, é̄, ē, éⁱ, é^l, é^{l̄}, é^{l̄}, é^{l̄}** *ī, ī** (azaz 11 realizáció. A SzékNyjA.-ban pluszként van meg ezek szerint az *īé*, az *īé̄*, az *īē* és az *īē̄*.)

A *dió* szó *ó* fonémájának realizációi a két atlaszban:

RMNyjA.: *ó, ó̄, ō, ò, ò¹ (+ÿ); ó^u, ó^{u2}, ō^u, ò^u, ó^{u2}, ò^{u1}, ūō, ūò, ō^u;*

SzékNyjA.: *ó, ó̄, ō, ō̄, ò, ò¹, ò³, o, ō (+ÿ, ú, u, y); — ó^u, ó^{u3}, ō^u, ò^{u3}, ò^{u2}, ò^u, ò^{u1}, o^u, o^u, o^u, ūō, ūò, ūo, ē^{u5}, ē^{u5}.*

Azaz: a RMNyjA.-ban a *dió* szó *ó* fonémája monoftongusos realizációinak száma 5 (+egy *u*), a SzékNyjA.-ban 9 (+négyféle *u*); a diftongusos realizációk száma a RMNyjA.-ban 9, a SzékNyjA.-nak térképlapján 17. Nyilvánvaló, hogy a lényegesen gazdagabb realizáció-rendszer a kérdéses fonémák minél behatóbb megismerése szempontjából fontos adalékokat tartalmaz.

A regionális atlaszok feltárta gazdagabb realizáció-rendszer természetesen nemcsak mennyiségi szempontból érdemel figyelmet, hanem a realizációk gyakoriságá-

* A szerző rendkívül árnyalt hangjelölését nyomdatechnikailag több esetben nem tudjuk kiszé-
detni. A hiányzó jelölésre, ennek funkciójára lábjegyzetben utalunk. — A szerk.

¹ Az alaptagot zártabbnak jelölte a szerző.

² A hangot a diftongus alaptagját zártabbnak jelölte a szerző.

³ Az alaptag illabiális a szerzőnél.

⁴ A monoftongus és a diftongus alaptagja előrébb képzett.

⁵ Az alaptag hátrább képzett.

⁵ Az alaptag veláris hang.

nak pontosabb megállapítása szempontjából is. A *széna* szó é fonémája monoftongusos realizációinak gyakorisági sorrendje pl. a RMNyjA.-nak adatai alapján ez: $\acute{e}$ (10 adat), $\acute{e}$ (8), $\bar{e}$ (6); a SzékNyjA.-nak adatai alapján: $\acute{e}$ (113 adat), $\acute{e}$ (34), $\bar{e}$ (23). A *dió* szó ó fonémája monoftongusos realizációinak gyakorisági sorrendje a RMNyjA.-ban: $\acute{o}$ (7 adat), $\bar{o}$ (2), δ (2), δ^a (1); a SzékNyjA.-ban: $\acute{o}$ (48 adat), δ (38), δ^a (26), ϱ (20), $\acute{o}$ (18), o (18), $\bar{o}$ (8). Ugyanígy pontosabban megállapítható a regionális atlasz adat-anya ga alapján a diftongusos realizációk gyakorisága is a székely nyelvjárásban.¹⁸

2. *Alaktani rendszer.* A nyelv és a nyelvjárások alaktani rendszere lényegesen gazdagabb a fonémák rendszerénél, így még a nagy atlaszok sem tekinthetik feladatu knak részletes bemutatását. Mégis, ha a kérdőív szerkesztői szem előtt tartják a nyelv rendszer jellegének elvét, s az atlasz ponthálózata megfelelő sűrűségű, a legfontosabb jelenségeket az atlasz tartalmazni fogja. Többek közt példaként hozhatjuk föl *A Magyar Nyelvjárások Atlaszát*. Az atlasz nyelvtani kérdőívzetének tárgymutatójából kitűnik, hogy a magyar nyelvjárások tőtípusai s az alaktani rendszer többi, legfontosabb elemei, jelenségei tanulmányozhatók lesznek az atlasz segítségével. Még gazdagabban van képviselve az alaktani rendszer *A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszá*-ban.

A nagy atlasz nyújtotta kutatási lehetőségek azonban ebben a tekintetben is korlátozottak, mivel a benne foglalt adatok alapján megrajzolt kép korántsem olyan gazdag és pontos, mint amilyent egy abszolút sűrűségű ponthálózattal rendelkező regionális atlasz biztosít. A RMNyjA.-ban és a SzékNyjA.-ban egyaránt megtalálható a *tehen* szó térképlapja, mely (más hasonló szókkal együtt) az $\acute{e}$ -t e -vel váltakoztató névszótövek csoportját képviseli. A nagy atlaszban a székely nyelvjárás 36 pontján e névszótövet 38 adat képviseli. A 38 adatból 35 vonatkozik az archaikusabb *tehen* és mindössze 3 a köznyelvi *tehen* tőváltozatra. Az ennek az anyagnak alapján levont következtetés csakis ez lehet: A székely nyelvjárásban a *tehen* és *tehen* tőalak egyaránt előfordul, az utóbbi jelentkezési aránya azonban minimális, mindössze 8—10%-nyi. A SzékNyjA.-ban 233 adat mutatja be e névszótó viselkedését. Ebből 65 vonatkozik a *tehen* és 168 a *tehen* alakra. A regionális atlasz szerint tehát a köz- és irodalmi nyelvvel egyező *tehen* tőalak jelentkezése sokkal gyakoribb, mintegy 28%-nyi a nagy atlaszbeli 8—10%-nyi gyakorisággal szemben. A regionális atlasz térképlapjaiból az is megtudható, hogy a kép nem statikus, a *tehen* alak terjedőben van, mivel több ponton a *tehen*-nel együtt fordul elő újabb alakként.

¹⁸ A regionális atlaszoknak a nyelvjárások hangrendszere leírása szempontjából való fontosságát kézzelfoghatóan bizonyítják az utóbbi két évtizedben nálunk megjelent hangtani tanulmányok, mint pl. GÁLFY MÓZES, A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere. NyIrK. VIII, 31—44+3 térképmelléklet; uo.: 157—67+3 térképmelléklet; MURÁDIN LÁSZLÓ: Az *ly* hang a moldvai csángó nyelvjárásban. NyIrK. IX, 79—97+1 térképmelléklet; MÁRTON GYULA: A háromszéki nyelvjárás veláris magánhangzói. NyIrK. XVI, 7—22, 211—30. Jelentős mértékben támaszkodnak az illető nyelvjárás alakulat regionális atlaszának adatanyagára az olyan újabb hangtani monográfiák is, mint amilyen pl. TEISZLER PÁL, A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó rendszere. Bukarest, 1973; LAKÓ ELEMFR, A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó rendszere. Bukarest, 1974.

Nem egy esetben értékes adalékokat tartalmaz a regionális atlasz az ígétövekre vonatkozólag is. A *hív* ígének pl. a RMNyjA. a moldvai csángó nyelvjárásból az alábbi alakjait tartalmazza: *hí* (északi csángó), *hij* (déli csángó), *hivu* (székelyes jellegű csángó); a moldvai csángó nyelvjárás regionális atlaszában előforduló tőalakok: *hiu*~<*hí*> (északi csángó), *hiu*~<*hí*> (déli csángó), *hí*~*hiu*~*hivu*~*hiwu*~*hiju* (székelyes jellegű csángó).

Gazdagabb s egyben teljesebb képet nyújtanak a regionális atlaszok az alaktani rendszer más területén is. A magyar és finnugor nyelvtudományban egyaránt jól ismert hétfalusi csángó nyelvjárásból a RMNyjA. az (ő) *megy* igealaknak mindössze *mēnēn* alakját hozta felszínre. E kis nyelvjárási alakulat tájnyelvi atlaszában a *mēnēn* mellett a *mēnyēn*, *mēgyēn*, sőt a *mēgy* is megvan. Ugyanígy az 1. sz.-ű *mēnēk* mellett a *mēnyēk* és *mēgyēk* szintén adatolható a regionális atlaszból.

A magyar nyelvjárások igeragozási rendszerének ma is egyik legidősebb kérdése az, hogy milyen mértékben van meg egyik vagy másik nyelvjárási alakulatban az ún. ikes ragozás. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a regionális atlaszok erre a jelenségre vonatkozólag is nem egyszer értékes adalékokat szolgáltatnak. Az (én) *igyam* igealaknak pl. a moldvai csángó nyelvjárásból a RMNyjA. a következő alakjait közli: *idzsam* (északi csángó), *igyam* (déli csángó), *igyam*~*igyam* (székelyes jellegű csángó); e nyelvjárási alakulat regionális atlaszában előforduló adatok: *igyam*~*igyam*~*idzsam*~*idzšqm* (északi csángó), *igyam*~*igym* (déli csángó), *igyam*~*igyam*~*igym*~*ijam*~*ijqm*~*igyak*~*igyak*~*ijak* (székelyes jellegű csángó). A regionális atlasz szolgáltatta leglényegesebb adalék ebben az esetben az, hogy jelzi az iktelen személyrag használatát az ikes *-m* helyett a székelyes jellegű csángóban.

A regionális atlasz adatanyaga még akkor sem felesleges, ha a benne foglalt nyelvi tények ugyanazokat a jelenségeket jelzik, mint a nagy atlasz. Az (én) *igyam* igealaknak pl. a RMNyjA. a marosszéki nyelvjárásból az alábbi alakjait tartalmazza: *igyam* (3 ponton), *igyak* (2 ponton). E nyelvjárási alakulat regionális atlaszában adatai: *igyam* (22 ponton), *igyak* (14 ponton).¹⁹ Mindkét atlaszban csak az (ő) *igyék* fordul elő a felszólító mód 3. sz.-ű alakjaként. A két atlasz adatanyaga alapján megrajzolt kép egyezik, tehát a regionális atlasz alátámasztja, megerősíti a nagy atlasz adatanyaga alapján megrajzolt képet. Máskor azt érzékelteti a regionális atlasz, hogy a nagy atlaszban párhuzamos alakokként szereplő adatok közül melyik a gyakoribb. A moldvai csángó nyelvjárás székelyes jellegű alegységéből pl. mindkét atlasz jelzi az (én) *alszom* igealakokkal kapcsolatban azt, hogy az ikes *-m* személyrag mellett az iktelen *-k* is előfordul benne. A nagy atlasz két adata (*qluszqm*, *aluszok*) alapján azonban nem dönthető el, hogy a két személyrag közül melyik jelentkezik gyakrabban. A moldvai csángó nyelvjárás regionális atlasza megfelelő térképlapjának adataiból azonban (*aluszom*, *qluszom*, *aluszam*, *alaszam*, *aluszqm*, *aluszok*, *aluszak*, *aluszqk*) kitűnik, hogy egyelőre az ikes *-m* személyrag jelentkezik gyakrabban.

¹⁹ L. BALOGH DEZSŐ—TEISZLER PÁL: Mutatvány a Felső-Maros menti Tájnyelvi Atlaszból. Studia UnBB. Series Philologia, Fasciculus 1. 1963, 23. sz. térképmelléklet.

Míndez amellet szól, hogy az abszolút sűrűségű ponthálózatú regionális atlaszok a nyelvjárások alaktani rendszerére vonatkozó képet is sok értékes adalékkal egészítik ki, teszik teljesebbé és megbízhatóbbá.²⁰

3. *Szókészlet.* A nyelvnek a szókincs a leggazdagabb szektora. Ebből nyilvánvalóan következik, bármily gazdag legyen is egy nagy atlasz kérdőíve, csak kis hányadát tartalmazhatja a nyelvjárások szókincsének. A népi szókincsnek a kutatás rendelkezésére való bocsátása nem is lehet a nyelvatlasz feladata, ez a tájszótárakra, tájnyelvi (regionális) szótárakra és szókincscsarchívumokra hárul. A nyelvatlasz funkciója a szókincs vonatkozásában csakis a nyelvjárások tájszókincse három rétegének: a valódi tájszók, a jelentés szerinti tájszók és az alak szerinti tájszók rétegének a bemutatása lehet, hogy így képet alkothassunk magunknak a nyelvjárások tájszókincsének szerkezetéről és fontosabb nyelvföldrajzi vonatkozásairól. Mivel úgy véltük, hogy a regionális atlaszszal szemben is csak ez az igény támasztható, kérdőívünk megszerkesztésekor arra törekedtünk, hogy a tanulmányozott nyelvjárás legfontosabb tájszavaiból válogassuk ki példatárunkat. Jóllehet e példatár mindössze pár száz szóra szorítkozott, a tapasztalatunk azt bizonyítja, hogy regionális atlaszaink a szókincs vonatkozásában is értékes adalékokkal egészítik ki a nagy atlasz anyagát.

A *gyermekszánkó* nevéként a RMNyjA. két szót hozott felszínre a székely nyelvjárásból: a *korcsolya* és *szánkó* szót. A SzékNyjA.-nak anyaga is amellet szól, hogy a szánkónak valóban ez a két szó a legelterjedtebb neve, azonban 62 adat (az adatoknak mintegy 21%-a) képviseli az irodalmi nyelvből behatoló *ródli* szót is. A három szó jelölte eszköz szemügyre vétele megvilágította azt is, hogy a három tárgy nem azonos. A *korcsolya* a gyermekszánkó régebbi, egyszerűbb változatának a neve, a *szánkó* a még mindig házilig készített, de magasabb, tökéletesebb szánkóé, a *ródli* pedig az üzletből vásárolt, gyárilag készült szánkó megnevezésére szolgál. A székely nyelvjárás atlasza tehát a *ródli* szó terjedésére figyelmeztet bennünket.

A RMNyjA.-nak anyagában a *korcsolya* szó alábbi hangalakváltozatai fordulnak elő: *korcsolja* (11 ponton), *korcsija* (7), *korcsova*~*korcsowa* (5). A SzékNyjA. ezt a képet nemcsak kiegészíti a *korcsiva* hangalakváltozattal, hanem helyesbíti a felszínre került alakváltozatok sorrendjét is. A regionális atlasz anyagában első helyen a *korcsija* áll (89 pont), a másodikra a *korcsova*~*korcsowa* került (45), a RMNyjA.-nak anyagában első helyen álló *korcsolja* alakot viszont mindössze 10 pont képviseli.

A *sütőtök* nevéként, ugyancsak a székely nyelvjárásból, a RMNyjA. az alábbi 8 szót hozta felszínre: *sütőtök* (22 ponton), *döblec* (4), *döblöntök*~*döblántök* (2), *bósz tán* (1), *debla* (1), *deblák* (1), *döblectök* (1) és *sütőbósz tán* (1). E szók a SzékNyjA.-nak anyagában szintén előfordulnak, rajtuk kívül azonban a regionális atlasz tartalmazza a *döblön*~*deblen* (4) és *deblatök* (1) szót is. Tartalmaz a regionális atlasz

²⁰ Azt, hogy a regionális atlaszok anyaga milyen mértékben szolgálja az alaktani jelenségek monografikus leírását, kellő mértékben illusztrálja az alábbi két munka: SZABÓ ZOLTÁN, A kalotaszegi nyelvjárás igeképző-rendszere. Budapest, 1965; VÁMSZER MÁRTA, A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere. Bukarest, 1972. A bevezetésben ezt a két szerző hangsúlyozza is.

egyed, a nagy atlasz anyagában elő nem forduló hangalakváltozatokat is: *döblesz*, *deblec*, *deble*, *döblöctök*, *döblisztök*. A regionális atlasz lehetővé teszi a feltárt szók fontossági sorrendjének pontos megállapítását is. Első helyen mindkét atlaszban a *sütőtök* szó áll (RMNyJA.: 22 pont — SzékNyJA.: 141 pont). Utána a nagy atlaszban is, a regionális atlaszban is a románból kölcsönzött *döblec* következik (4, illetőleg 24 ponton), a többi szó sorrendje azonban a regionális atlasz anyaga alapján módosul. A RMNyJA.-nak anyagában harmadik helyen álló *döblöntök*~*döblántök* a SzékNyJA.-nak anyagában csak négy ponton jelentkezik, ugyanakkor a RMNyJA.-ban csak egy ponton előforduló *döblectök* a regionális atlaszban 9 ponttal szerepel, tehát ez kerül a harmadik helyre. A negyedik hely a RMNyJA.-ban mindössze egy ponton előforduló *deblák*-ot illeti meg (a SzékNyJA.-ban ugyanis 6 ponton fordul elő), ötödik helyre a RMNyJA.-ban egyáltalán nem szereplő *döblön* kerül, a több szó sorrendje pedig ez lesz: *döblöntök*, *sütőbosztón*, *debla*, *bósztán* és *deblatök*.

A *kecskegidának* a romániai magyar nyelvjárásokban a *gidó* a legelterjedtebb neve, mindössze a székelyben és a mezőséginek vele érintkező sávjában nevezik *kecskeolló*-nak. A *gidó* szó járatos az aranyosszéki tájszólásban is, a RMNyJA.-nak egy aranyosszéki pontján azonban feltűnik a *cicuja* szó is. Hogy a szó előfordul-e az aranyosszéki tájszólás más pontján is, s ha igen, akkor hol, az a nagy atlaszból nem derül ki. Megnézve a *kecskegida* szó térképlapját MURÁDIN LÁSZLÓ regionális atlaszának mutatványában, megállapítható, hogy e kis tájnyelvi alakulat 4 pontján fordul elő *cicula*, s egy pontján *cicula*~*cicuja* alakban önállóan, 7 ponton pedig a *gidó* szinonimájaként. Ezek szerint a szóra az aranyosszéki tájszólás 12 pontjáról van adatunk.²¹

A regionális atlasz még olyan kis tájnyelvi alakulatok esetében is többet mond a nagy atlasznál, mint amilyen pl. a hétfalusi csángó. A RMNyJA.-nak anyagában a 'zsebkendő' nevéként mindössze a *zsepkendő* szó fordul elő. A regionális atlaszban rajta kívül, illetőleg vele párhuzamosan a régebbi *zsebruha* is feltűnik, mégpedig öt ponton *zsebruha*~*zsebruvá* alakban. A 'dadog' igei fogalom nevéként, ugyancsak a hétfalusi csángóból, a RMNyJA. mindössze a *dadog* szót hozta felszínre. A regionális atlasz adatai: *dadog* (3), *nyekeg* (2), *ebeg* (2), *bebeg* (1), *mekeg* (1) és *akadoz* (1).

A példák számát ezúttal is szaporíthatnók, de úgy véljük, a megvizsgált adatok kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a regionális atlaszok a szókincs vonatkozásában is értékes adalékokkal egészítik ki a nagy atlasz anyagát, s teszik ezáltal lehetővé a nyelvjárások szókincsének behatóbb megismerését.

B) Nyelvföldrajzi kérdések

A nyelvföldrajzi módszer nagyobb fokú hatékonysága a nyelvjáráskutatás többi módszerével szemben nemcsak abban áll, hogy segítségével viszonylag rövid idő alatt gazdag tényanyagot lehet feltárni, hanem abban is, hogy a gyűjtött anyag le-

²¹ MURÁDIN LÁSZLÓ: Mutatvány az Aranyosszéki Tájnyelvi Atlaszból. NyIrK. II, 188.

hetővé teszi a fontosabb jelenségek térbeli kiterjedésének körvonalazását. Bármilyen sűrű is legyen azonban a nagy atlasz ponthálózata, segítségével pontos jelenséghatárokat, izoglosszákat megvonni nem lehet. A nagy atlasz ebből a szempontból is csak nagyvonalú tájékoztatást nyújt. Pontos jelenséghatárokat megvonni csakis a regionális atlaszok segítségével lehet, mégpedig abszolút sűrűségű ponthálózattal készült atlaszok segítségével. Egyesek úgy vélekednek, hogy a jelenséghatárok mértani pontossággal való megállapítása nem fontos, megelégedhetünk azzal a képpel, amely a nagy atlasz anyagából kerekedik ki. Tájnyelvi atlaszaink tervének kidolgozásakor mi nem ezt az álláspontot tettük magunkévá, hanem azt, hogy az atlaszokban foglalt anyag tegye lehetővé a fontosabb hangtani, alaktani és szóföldrajzi jelenségek határának megvonását is. Úgy véltük, hogy a modern nyelvföldrajznak ez jogos igénye mind a jelenségek ismerete, mind a nyelvjárások belső tagolódásának megállapítása céljából. A továbbiakban azt igyekszem bemutatni, mennyivel mond többet e fontos kérdésről egy abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlasz, mint egy viszonylag sűrű ponthálózattal készült nagy atlasz.

1. A székely nyelvjárás udvarhelyszéki részlegéről a múltban is tudtuk, hogy egy részében *a—á* kapcsolatban nem *a-t*, hanem *á-t* ejtenek, pl. *kapa*, *kasza*, de *kápál*, *kászál*. A jelenséget a RMNyjA. valóban jelzi is az udvarhelyszéki tájszólás Keresztúr környéki és sóvidéki részlegéből, az erre a területre eső négy kutatópont adatai alapján azonban a jelenség határát megvonni nem lehet. Az *Udvarhelyszéki Nyelvjárási Atlasz* térképlapjai pontosan tájékoztatnak bennünket a jelenség elterjedéséről: az *á* ejtése jellemező az egész sóvidéki alegységre, a Keresztúr vidéki alegységnek azonban csak egy részében, nagyjából a tájszólásrész északnyugati felében található meg (l. az 1. sz. térképmellékletet).

Az udvarhelyszéki tájszólást a székely nyelvjárás többi alegységétől elsősorban az különbözteti meg, hogy megvan benne az *ë/ö* fonémaváltozás. A jelenség erősebb és gyengébb fokú változata egyaránt előfordul benne. A RMNyjA.-nak térképlapjai tájékoztatnak is erről bennünket, relatív sűrűségű ponthálózata azonban nem teszi lehetővé a jelenség két változata izoglosszájának megvonását. Ha szemügyre vesszük például a *szeder* szó térképlapját, a nagy atlaszból az derül ki, hogy a *szödör* alak a Keresztúr környéki tájszólásrészt képviselő négy pont közül hármon fordul elő, a negyediken a *szödër* alak jelentkezik. Az udvarhelyszéki tájszólás regionális atlaszának térképlapja amellettszól, hogy a *szödör* alak izoglosszája felöleli az egész Keresztúr környéki tájszólásrészt (l. a 2. sz. térképmellékletet).

A jelenség gyengébb fokú (csak hangúlytalan szótagokban jelentkező) változatáról a RMNyjA.-nak egyik, az *eper* szó hangalakváltozatait feltüntető térképlapja alapján a következő kép alakítható ki: az *epör* alak fordul elő a Keresztúr környéki tájszólásrészben mind a négy ponton, a tőle északra eső sóvidéki részleget képviselő egyetlen ponton *epër* van, a havasalji tájszólásrészt képviselő három pont közül egyen *epër*, kettőn *epör* alak, a Homoród menti alegységben pedig a legészakibban *epör*,

a többen *epër*, illetőleg *epër*. Az udvarhelyszéki tájszólás regionális atlaszának térképlapja nyújtotta nyelvföldrajzi kép sokkal árnyaltabb és teljesebb. Világosan kitűnik a térképlapból az, hogy a gyengébb fokú *ö*-zés izoglosszája, a sóvidéki alegység kivételével, felöleli az egész udvarhelyszéki tájszólást (l. a 3. sz. térképmellékletet).

Különösen nagy szolgálatot tesz a hangtani (és más természetű) jelenségek elhatárolása terén egy abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlasz a még csak kis mértékben föltárt nyelvjárási alakulatok megismerésében. A romániai magyar nyelvjárások közül ilyen az északkeleti nyelvjárás szilágysági alegysége. E meglehetősen nagy tájszólást a RMNyjA.-nak ponthálózatában nyolc kutatópont képviseli. Megnézve a zárt *i*-zés (*é/í* fonémaváltakozás) szempontjából mérvadó *széna* szó térképlapját, a nagy atlasz adataiból megállapítható, hogy a tájszólás nyugati felében (Szilágysomlyó és Kraszna környékén) *szina*, keleti felében pedig *széna* (tehát nem *i*-zű), a Szilágycseh közelében található Völcsökön pedig *széna*~*szina* párhuzamos alakokat jegyzett le a gyűjtő. E kép meglehetősen elnagyolt. Nem tűnik ki belőle egyrészt az, hogy hol húzódik a határ a tájszólás nyugati (*i*-zű) és keleti, nem *i*-zű részlege között, másrészt a tájszólás északkeleti csücskében feltűnő *i*-zészről sem lehet tudni, hogy csak Völcsökön van-e meg vagy több ponton, s ha igen, akkor melyek azok. A most készülő *Szilágysági Nyelvjárási Atlasz* adatai alapján pontosan megállapítható, hogy az *i*-zű nyugati és a nem *i*-zű keleti alegység közt a határt a Zilah pataka képezi, s hogy a tájszólás északkeleti csücskében újból feltűnő *i*-zés elterjedési területe nem korlátozódik csak Völcsökre, több ponton megfigyelhető (Szilágycseh, Benedekfalva, Bösháza, Cikó, Ardó, Sülelmed, Monó), így a szilágysági tájszólás északkeleti csücskében egy kis *i*-zű alegység különíthető el (l. a 4. sz. térképmellékletet).

Hasonló pontossággal megvonható abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlaszaink segítségével az *é*, *ő* és *ó* fonémák monoftongusos és diftongusos realizációinak az izoglosszája. Vegyük szemügyre például a *dió* szó *ó*-jának realizációit a székely nyelvjárás háromszéki alegységében a RMNyjA.-a és a SzékNyjA.-a alapján. A nagy atlasz térképlapjáról mindössze az olvasható le, hogy az orbai tájszólásrész három tanulmányozott pontján nyitódó jellegű diftongusként (*“ó*) realizálódik az *ó*, a kézdi székiben monoftongusként (*ó*), a Kővár vidékiben záródó jellegű diftongusként (*ó“*), az alsósepsiben újból monoftongusként, a felsősepsiben ismét *ó“*-ként, a miklósvárszéki székben szintén, a hídvég—erődsi tájszólásrészben pedig monoftongusként. A különböző realizációk határa azonban a nagy atlasz térképlapja segítségével nem vonható meg. A székely nyelvjárás regionális atlasza, amint ezt az 5. sz. térképmelléklet is szemlélteti, nemcsak a realizációk elhatárolását teszi lehetővé, hanem a miklósvárszéki tájszólásrész északi részéből felszínre hozott egy, a nagy atlasz térképlapján egyáltalán nem szereplő diftongusos realizációt is (*é“*). De kiderül a SzékNyjA.-nak térképlapjából az is, hogy a felsősepsi tájszólásrészre sem csak az *ó“* diftongus ejtése jellemző, amint azt a nagy atlasz két pontjának adatai alapján hinni lehetne, néhány ponton a monoftongusos realizáció is feltűnik.

2. A tapasztalat amellett szól, hogy a fontosabb alaktani jelenségek izoglosszája szintén megvonható, persze nem relatív sűrűségű ponthálózatú nagy atlaszok, hanem csakis abszolút sűrűségű ponthálózattal rendelkező regionális atlaszok segítségével. A székely nyelvjárásról például már a régi szakirodalomból tudtuk, hogy csíki és gyergyói alegységében a *szekér* | *szekeret* névszótőnek *szeker* | *szekeret* alakja fordul elő. Nézzük meg, mi tudható meg e jelenségről a RMNyjA.-nak térképlapjából, valamint a SzékNyjA.-ból. Mindkét atlaszból kitűnik, hogy a háromszéki és udvarhelyszéki tájszólásban valóban csak a *szekér* tőalak van meg, az archaikusabb *szeker* a regionális atlaszban sem tűnik föl sehol. Ugyanezt a tőalakot tartalmazza a RMNyjA.-nak térképlapja a csíki tájszólás déli alegységének, a kászoni tájszólásrésznek mindkét pontjáról. A három alcsíki pont közül kettőn *szeker* alakot jegyzett le a gyűjtő, a Csíkszeredához csatolt Zsögödön azonban ismét a *szekér* tőalak tűnik föl. Felcsíkból és a gyimesi csángóból csak a *szeker* tőalakot tartalmazza a nagy atlasz, a gyergyói tájszólás két pontjáról a *szeker*, egyről pedig a *szekér* ~ *szeker* párhuzamos alakokat. A nagy atlasz adataiból ezek szerint az állapítható meg, hogy a csíki tájszólás déli, háromszékivel érintkező részlegében a háromszékire jellemző *szekér* tőalak van még meg, a csíki másik három alegységében és a gyergyóiban a *szeker* alak. *Csík és Gyergyó Nyelvjárási Atlaszá*-nak megfelelő térképlapjából azonban kiderül, hogy a kászoni tájszólásrészben is a *szeker* tőalak a gyakoribb, a *szekér* legfeljebb párhuzamos alakként fordul elő, Csík többi részében és Gyergyóban pedig még mindig a *szeker* az uralkodó alak, a *szekér* itt is a köz- és irodalmi nyelv hatására visszavezethető párhuzamos alakként tűnezik föl. Mindezt nagyon jól szemlélteti a 6. sz. térképmelléklet.

A székely nyelvjárásban a *házuk* többes 3. sz.-ú birtokos személyragos alaknak archaikusabb *házik* és *házok* alakja van meg. A háromszéki tájszólás nyelvföldrajzi képe tiszta: a nagy atlaszban és a regionális atlaszban csak a *házik* alak lelhető föl. Ugyanez mondható a gyergyói tájszólásról is, amelyből mindkét atlasz csak a *házok* alakot hozta felszínre. Ugyanakkor a székely nyelvjárás udvarhelyszéki és csíki alegységében mindkét alak előfordul, így felmerül elhatárolásuk, izoglosszájuk megvonásának kérdése. A RMNyjA.-ban a *házik* alak az udvarhelyszéki tájszólás Homoród menti alegységének két pontján jelentkezik, a többi 12 ponton csak a *házok* fordul elő. Mivel a *házik*-ot tartalmazó két pont az udvarhelyszéki tájszólásnak a háromszékivel érintkező részlegében található, az alak jelentkezése érthető, de a nagy atlasz segítségével nem vonható meg elterjedési területének határa. A SzékNyjA.-nak térképlapjából kiderül, hogy a *házik* alak az udvarhelyszéki tájszólás Homoród menti alegységének 11 pontján él ma is, egy ponton, mely a legészakibbnak tekinthető, a két alak párhuzamos előfordulása figyelhető meg, majd utána kezdődik a *házok* izoglosszája (l. a 7. sz. térképmelléklet).

Hasonló pontossággal vonható meg a *házik* és *házok* alak izoglosszája a csíki tájszólásban. Amint az a 8. sz. térképmellékleten is látható, a RMNyjA.-nak térképlapja a *házik* alakot a kászoni, alcsíki és gyimesi alegységből tartalmazza, a felcsíki alegység két pontjáról pedig a *házok* alakot. A ritka ponthálózatú nagy atlasz tér-

képlapja segítségével a két alak közti határt megvonni nyilvánvalóan nem lehet. Mindössze annyit mondhatunk, hogy az alcsíki alegység két legészakibb pontján (Zsögödön és Csíkmenaságon) még a *házik* alak van meg, a Felcsíkhöz tartozó Vacsárcsiban azonban már a *házok*. A SzékNyjA.-nak térképlapja szerint a délcsíki alegységre jellemző *házik* alak Zsögödtől északra is jelentkezik még négy-öt ponton (az utolsó pont Csíkdelne), ugyanakkor a *házok* is feltűnik Vacsárcsától délre, a két alak határa tehát Csíkdelnénél húzódik.

3. A nyelvföldrajz legnehezebb és egyben legbonyolultabb vizsgálódási területe a szóföldrajz. Vannak esetek, amikor a szóföldrajzi kép olyan bonyolult, hogy az izoglosszák megvonásáról eleve le kell mondanunk. Máskor kibontakoznak ugyan bizonyos szóföldrajzi határok, a szavak jelölte tárgyak szemügyre vétele során azonban kiderül, hogy a szóföldrajzi változatosság mögött a tárgyak változatossága húzódik meg. A szánnak azt a részét például, amelyhez a rudat erősítik, a székely nyelvjárásban *ország*-nak nevezik, a mezőségekben *szánkereszt* a neve. A két szó jelölte szánalkatrésznek azonban csak a funkciója azonos, a szerkezete nem. Persze vannak a valóságnak olyan elemei is, amelyek az egész nyelvterületen azonosak, mégis vidékenként más a nevük. Mivel az ilyen szavak száma is nagy, a szóföldrajzi vizsgálatok létjogosultsága elvitathatatlan. Persze tudomásul kell vennünk, hogy a szóföldrajzi kép egy izoglosszán belül csak ritkán egységes, korántsem olyan egységes, mint az a fontosabb hangtani és alaktani jelenségek esetében szokott lenni. A kecskegida neve pl. a székelyben *kecskeolló* : *olló*, a moldvai csángóban *kecskefű* és *kecskeolló*, a mezőségekben *gidó*. A mezőségi részeken azonban a nyelvföldrajzi kép, amint az a RMNyjA.-nak megfelelő térképlapja segítségével megállapítható, nem egészen egységes. Több ponton felbukkan ugyanis benne a *kecskefű* szó, az aranyossszéki részeken pedig a *cicula*. Ugyanígy a bánási nyelvjárásból is jelzi a nagy atlasz az elterjedtebb *geda* mellett a *kiskecske* szót.

Ezek előrebocsátása után nézzük meg, milyen mértékben segíti elő egy abszolút sűrűségű regionális atlasz a szóföldrajzi jelenségek vizsgálatát. Vannak esetek, amikor a regionális atlasz adatanyaga mindössze megerősíti, alátámasztja a nagy atlasz anyaga alapján kirajzolódó képet. A RMNyjA.-nak egyik térképlapja például amellel szól, hogy a patkánynak a székely nyelvjárás háromszéki, csíki és gyergyói részlegében *patkány*, az udvarhelyszékiben pedig *poceger* a neve. A SzékNyjA.-nak térképlapja megerősíti, alátámasztja a viszonylagos sűrűségű ponthálózattal rendelkező nagy atlasz adatai alapján megrajzolt szóföldrajzi képet, mindössze azzal egészíti ki, hogy a nagy atlasz egyik gyergyói pontján a *patkány* mellett szinonimaként lejegyzett *pocok* Gyergyóban hat ponton jelentkezik: két ponton egymagában, négy ponton pedig a *patkány* szinonimájaként (l. a 9. sz. térképmellékletet).

Máskor a regionális atlasz megtisztítja, s egyben pontosabbá teszi a nagy atlasz adatai alapján megrajzolt szóföldrajzi képet. A RMNyjA.-nak megfelelő térképlapja arról tájékoztat bennünket, hogy a nősténykutya neveként a székely nyelvjárásban két szó fordul elő: *nősténykutya* és *szukakutya* (nem egyszer csak *szuka* alakban).

A térképlapról leolvasható még az is, hogy a nyelvjárás csíki és gyergyói alegységben a két szó előfordulási aránya nagyjából azonos, a háromszéki és udvarhelyszéki alegységben viszont a *nősténykuty*a az uralkodó szó, a másik a pontoknak mindössze egyharmadán fordul elő. Mi olvasható le ezzel szemben a SzékNyjA.-nak térképlapjáról? Mindenekelőtt az, hogy Csíkban és Gyergyóban a *szukakuty*a : *szuka* uralja a szóföldrajzi képet. Amint az a 10. sz. térképmelléklet segítségével jól megállapítható, Csíkban a *nősténykuty*a önállóan mindössze három ponton jelentkezik, Gyergyóban pedig csak szinonimaként, ugyancsak három ponton. Ugyanakkor a háromszéki és udvarhelyszéki alegységre a regionális atlasz szerint is jellemző a *nősténykuty*a és *szukakuty*a párhuzamos előfordulása. A regionális atlasz azonban jelzi a nagy atlasz térképlapjáról teljes mértékben hiányzó *licka* szót is a háromszéki tájszólás északkeleti csücskének három pontjáról.

Végül vannak esetek, amikor a regionális atlasz teszi lehetővé az elterjedtebb tájszók izoglosszájának megvonását. Ebből a szempontból nagyon tanulságos a *kézimalom* szó térképlapja. *Csík és Gyergyó Nyelvjárás Atlaszá*-ban, valamint *Maros megye Nyelvjárás Atlaszá*-ban. Azért választottuk ki éppen ezt a két nyelvjárás alakulatot, mivel Gyergyóval véget ér a székely nyelvjárás, s utána következik a marosszéki, amely már a mezőségihez tartozik. Amint az a mellékelt térképlapból kitűnik (a 11. sz. térképmellékletre gondolok), a gyergyói tájszólásban még a székely nyelvjárás jellegzetes *sóórlő* szava fordul elő ez eszköz neveként a RMNyjA.-nak és a SzékNyjA.-nak anyagában egyaránt, mindössze három pontról van adatunk a *daráló*-ra (mely a székelyben máshol is előfordul), egy pontról a *kézimalom*-ra (amely szintén előfordul más alegységben is), egy pontról a *kicsimalom*-ra (ez sem csak Gyergyóban fordul elő) és két pontról a *reznysice* szóra, amelyet a nagy atlasz csak a *kézimalom* szinonimájaként tüntet föl. Amint átlépünk Marosszék területére, a *reznysice* válik uralkodó szóvá. Mivel a RMNyjA.-nak kutatópontjai közül egy sincs a marosszéki tájszólás Gyergyó felé eső sávjában, a *sóórlő* és *reznysice* tájszó közti határt még hozzávetőlegesen sem lehet a nagy atlasz segítségével megvonni. A két regionális atlasz adatai egyöntetűen amellet szólnak, hogy Gyergyóval véget ér a *sóórlő* izoglosszája és Marosszék már a *reznysice* izoglosszájához tartozik.

Tanulságos a *juhnyáj* nevének térképlapja is. A SzékNyjA.-nak térképlapjai szerint a székely nyelvjárásban a juhnyáj legelterjedtebb neve a *juhsereg* : *sereg*, ritkábban *juhnyáj* : *nyáj*, a gyergyói tájszólás északi felében pedig a románból kölcsönzött *turma* is feltűnik, rendszerint a *sereg* : *juhnyáj* : *nyáj* szinonimájaként. Amint az a mellékelt térképlap segítségével jól megállapítható (1. a 12. sz. térképmellékletet), a Felső-Maros mentén még jelentkezik néhány ponton a *juhnyáj* és a *sereg*, valamint a *juhsorda*, azonban nyugat-délnyugat felé haladva rövidesen nyomuk vesz, és helyüket a *turma* foglalja el. A tájnyelvi atlaszokban ebben az esetben is két fontos tájszó, a *juhsereg* : *sereg* és a *turma* izoglosszájának megvonását teszik lehetővé.

4. A jelenséghatárok (izoglosszák) megvonása nyilvánvalóan főleg azért fontos, hogy a nyelvjárásban ne csak a jelenségek rendszerét ismerje behatóan, tüzetesen,

hanem a jelenségek földrajzi elterjedését is. A nyelvjárások rendszeréről alkotott kép csakis így lehet teljes.

Az izoglosszák megvonása azonban más szempontból: a nyelvjárások elhatárolásának és belső tagolódásának megállapítása szempontjából is fontos. A nyelvjárások és kisebb alakulataik elhatárolásának kérdése sokáig képezte vita tárgyát a szakemberek körében. Voltak, akik egyenesen tagadták a nyelvjárásai alakulatok elhatárolásának lehetőségét. Mások az elhatárolhatóság lehetőségének elve mellett foglaltak állást, de nem mind értettek egyet az elhatárolás alapját képező jelenségcsoportok kérdésében. Az utóbbi időben a kérdés kezdett nyugvóponttra jutni, s ez annak köszönhető, hogy a hangtani jelenségeket tették meg az elhatárolás fő jelenségcsoportjának, az alaktani és szóföldrajzi jelenségeket csak részben veszik igénybe, főleg a hangtani alapon végzett elhatárolás, osztályozás alátámasztására.²²

A mi tájnyelvi atlaszaink térképalapjainak több mint fele hangtani jelenségeket tartalmaz, s mert az abszolút sűrűségű ponthálózat lehetővé teszi a jelenséghatárok pontos megvonását, nyilvánvaló, hogy jelentős mértékben segítik hozzá a kutatókat a romániai magyar nyelvjárások belső tagolódásának, szerkezetének megismeréséhez is. Így a moldvai csángó nyelvjárás regionális atlaszának megszerkesztése óta van pontos képünk arról, hogy milyen csángó települések tartoznak az ún. északi csángó, melyek az ún. déli csángó és melyek az ún. székelyes jellegű csángó alegységhez, tájshozáláshoz. A székely nyelvjárás belső tagolódását nagy vonalakban a múltban is ismertük, mégis a székely nyelvjárás abszolút sűrűségű ponthálózattal készített atlasza a réginél sokkal megbízhatóbb kép kialakítását teszi lehetővé.²³ A bánsági magyar nyelvjárásról a múltban mindössze annyit tudtunk, hogy az *ő-ző* déli nyelvjárás-hoz tartozik. VÖÖ ISTVÁN abszolút sűrűségű tájnyelvi atlasza segítségével felderítette, hogy a Bánságban, főleg településtörténeti okok következtében, ma ötféle magyar nyelvjárástípus különíthető el: egy *ő-ző*, egy *ě-ző*, egy mindössze hét helyséből álló *í-ző*, egy három települést felölelő palócos jellegű és egy két helyséből álló *e-ző* (tehát csak *e-t* ismerő) alegységből, típusból.²⁴ Hasonló pontosságú képet tár elénk a többi, már elkészült, illetőleg készülöben lévő tájnyelvi (regionális) atlasz is.

A regionális atlaszok nyilvánvalóan jelentős mértékben gazdagítják a monográfiák adatanyagát: az egyes hangok, alaktani formák gazdag változat-rendszerét, a szavaknak pedig nagy számát bocsátják a monográfia szerzőjének rendelkezésére. Nem lebecsülendő az a szerep sem, amelyet a regionális atlaszok térképlapjai a monográfiában leírt jelenségcsoport alkotóelemei földrajzi elterjedésének megállá-

²² A magyar szakirodalomból l. erre vonatkozólag DEME LÁSZLÓ, A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Budapest, 1953, 7—22; VÉGH JÓZSEF, Őrségi és Hetési Nyelvatlasz. Budapest, 1959. 23—42; IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjárások rendszere. Budapest, 1971, 329—32.

²³ Ebből a szempontból különösen tanulságos GÁLFFY MÓZES két tanulmánya: A háromszéki nyelvjárásváltozatok határa. Pais-Eml. 446—53+1 térképmelléklet; Contribuții la problema delimitării dialectelor pe baza materialului Atlasului regional Ciuc-Gheorgheni. Omagiu lui Alexandru Rosetti. București, 1965, 271—9; magyar nyelvű változata: A statisztikai módszer alkalmazása a nyelvjárásai alakulatok elhatárolásában a csíki és gyergyói tájnyelvi atlasz alapján. MNyj. XV, 21—40+3 térképmelléklet.

²⁴ VÖÖ ISTVÁN, A bánsági nyelvjárástípusok *ě*-zése. NyIrK. XVII, 211.

pításában játszanak. Ha a monográfia egy helyi nyelvjárás rendszerét mutatja be, a fontosabb jelenségek nyelvöldrajzi vonatkozásainak bemutatása nem kötelező, de előnyére válik a monográfiának. A nálunk készült, illetőleg készülő nyelvjárás monográfiák azonban nem ilyen jellegűek, a nyelvjárás egy részrendszerét mutatják be, írják le egy egész nyelvjárás alakulatban. Az ilyen monográfiákban a fontosabb jelenségek izoglosszájának megvonása elengedhetetlen feladat. A romániai magyar nyelvjárás kutatók ezért kezdik a monográfia anyagának gyűjtését is rendszerint a tájegység abszolút sűrűségű ponthálózattal rendelkező atlaszának anyaggyűjtésével. Egy ilyen regionális atlasz anyagának összegyűjtése egyben a tanulmányozandó nyelvjárás pontos felderítésének szempontjából is elengedhetetlenül szükséges. Éppen csak megjegyezzük, hogy a nagy atlaszok kutatópontjait is csak a regionális atlaszok elkészülte után lehetne megbízható módon kijelölni.

***

Befejezésként kíséreljük meg röviden összefoglalni a regionális atlaszokkal kapcsolatban elmondottak lényegét:

1. Kérdőívünk anyaga általában szerényebb, mint a nagy atlaszoké, de ha a kérdőív anyagának egybeállításakor szem előtt tartják a szerkesztők a nyelv (és a nyelvjárás) rendszer jellegének elvét, s a gyűjtést abszolút sűrűségű ponthálózattal végzik, a kérdőívben foglalt jelenségekre vonatkozólag a variánsok, realizációk, alakok gazdag rendszerét hozzák felszínre. Értékes adalékokat tartalmaznak az így készült tájnyelvi atlaszok a nyelvjárások szókincsére vonatkozólag is. Az így felszínre került gazdag anyag nyilvánvalóan a nyelvjárások hang- és alaktani rendszerének, valamint tájszókincsének a nagy atlaszok szolgáltatta anyagnál lényegesen tüzetesebb megismerését és leírását teszi lehetővé.

2. Az abszolút sűrűségű ponthálózat lehetővé teszi a nyelvjárások rendszere legfontosabb alkotóelemei izoglosszájának pontos megvonását. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a jelenségek elterjedésének pontos ismerete a modern nyelvöldrajz egyik jogos igénye.

3. A mi, három évtizednél hosszabb időszakban szerzett tapasztalataink egyöntetűen amellet szólnak, hogy a regionális atlaszok anyaga az egyes adatok, nyelvi tények szociális értékét is hívebben tükrözi, mint a nagy atlaszok térképlapjai.

4. A regionális atlaszok anyagában lényegesen több a dinamizmus, mint a nagy atlaszok anyagában, amennyiben erősebb megvilágításba helyezik a régi és új harcát, az alakváltozatok és szinonimák küzdelmét, a táji jellegű archaizmusok háttérbe szorulását és az irodalmi nyelvi alakok és szók térhódítását.

Mindez valóban feljogosít bennünket arra, hogy az abszolút sűrűségű ponthálózattal készült regionális atlaszokról elmondhassuk: valóban mikroszkopikus közelségbe hozzák a nyelvjárások rendszerét, lehetővé téve ezáltal mélyreható tanulmányozását. Mivel e mikroszkopikus közelség napjainkban számos tudományágban elengedhetetlenül szükséges, a nyelvtudomány, ezen belül a dialektológia művelői is jogosan támaszthatnak igényt olyan munkaeszközökre, amelyek e közelséget a nyelv vizsgálatában is biztosítják. Mi az abszolút sűrűségű ponthálózattal rendelkező,

szakemberektől helyszínen gyűjtött anyagból szerkesztett regionális atlaszokban ilyen munkaeszközöket látunk. Meggyőződésünk, hogy most, amikor a nagy atlaszok a nyelvjárások rendszerének nagy vonalakban való föltárását már elvégezték, e rendszer mikroszkopikus közelségből való szemügyre vétele, tanulmányozása a dialektológia fejlődésének fontos mozzanatát fogja eredményezni.

MÁRTON GYULA

Die Rolle der landschaftlichen Sprachatlanten im Erkennen von Mundartsystemen

Der Verfasser geht von der heute von vielen Fachleuten vertretenen These aus, daß die großen (sonst national genannten) Atlanten allein das Erkennen und die genau Beschreibung und Feststellung der mundartlichen Gliederung einer Sprachlandschaft nicht ermöglichen. Um das zu erzielen, braucht man unumgänglich eine Serie von mit den großen Atlanten gut im Einklang stehenden landschaftlichen Sprachatlanten, die über ein Belegortnetz absoluter Dichtigkeit verfügen.

Im weiteren wird vom Verfasser das Sprachmaterial des in Klausenburg in Erarbeitung befindlichen Sprachatlantes der ungarischen Mundarten in Rumänien mit dem Sprachmaterial mehrerer landschaftlicher (regionaler) Sprachatlanten (der Sprachatlas der Moldauer Tschango-, der Szekler-, der Banater-, der Szilágyságer-Mundart, sowie der des Kreises von Maros, des Stuhls von Aranyos) verglichen und handgreiflich bewiesen, womit die landschaftlichen Atlanten das Material des großen Atlantes in folgenden Beziehungen ergänzen: a) in einer komplexeren Aufdeckung der Komponenten der Mundartsysteme; b) in der Feststellung der Isoglossen lautlicher, morphologischer und wortgeographischer Erscheinungen.

Es steht zum Beispiel außer Zweifel, das man auf Grund des im großen Sprachatlas enthaltenen Materials das Phonemsystem der verschiedenen Mundartformationen gut feststellen kann, zur Untersuchung der Belastung der Phoneme aber ist auch das Material der landschaftlichen Atlanten unerläßlich notwendig. Besonders reiches Material wird in Hinsicht auf die lokale Realisation der Phoneme durch die regionalen Atlanten mit Belegortnetz absoluter Dichtigkeit ans Tageslicht gebracht. Viele wertvolle Belege enthalten die landschaftlichen Atlanten bezüglich des morphologischen Systems und der Mundartwörter der Mundarten.

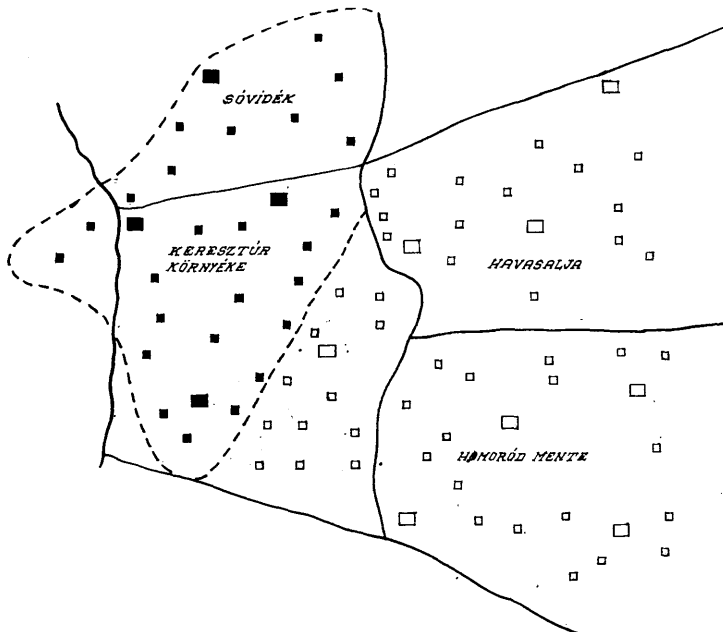
Im zweiten Teil der Abhandlung schildert der Verfasser auf Grund von gut ausgewählten Beispielen, wie sehr die in Klausenburg erarbeiteten bzw. erarbeitenden landschaftlichen Mundartatlanten die genaue Festlegung der Grenzen von sprachlichen Phänomenen und die innere Gliederung der Sprachlandschaft (Mundarten) ermöglichen. So ist es den Forschern in Klausenburg bereits gelungen, die innere Gliederung der Moldauer Tschango-Mundart, die des Szekler-Gebiets, der Banater- und Szilágyságer-Mundart genau festzustellen.

GY. MÁRTON

1.sz. melléklet

Az ä jelentkezése
a sálta szóban
az udvarhelyszéki
tájszólásban

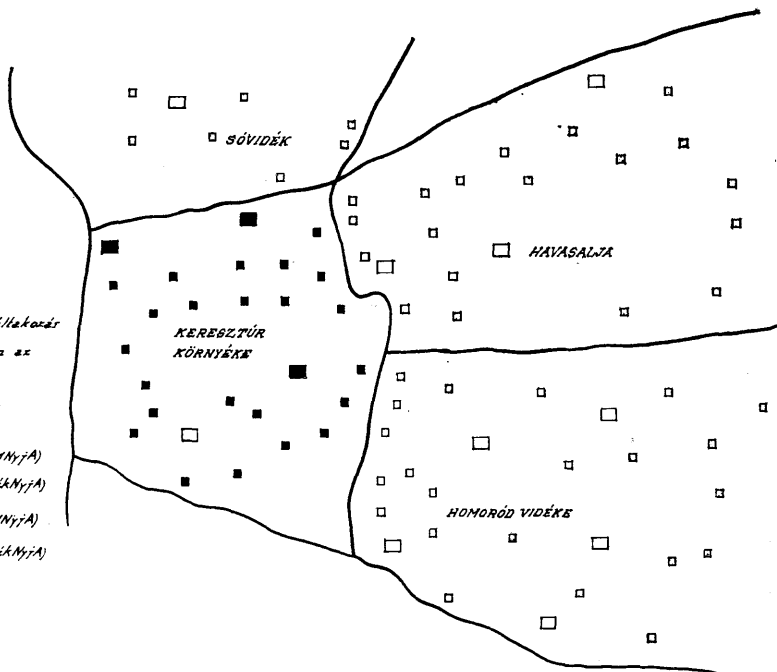
- = sálta (RMMNyA)
- ◻ = sálta (SzékNyA)
- = sálta (RMMNyA)
- = sálta (SzékNyA)

2.sz. melléklet

Az ö/ő fonémaállakodás
a szeder szóban az
udvarhelyszéki
tájszólásban

- = szeder (RMMNyA)
- ◻ = szeder (SzékNyA)
- = szeder (RMMNyA)
- = szeder (SzékNyA)

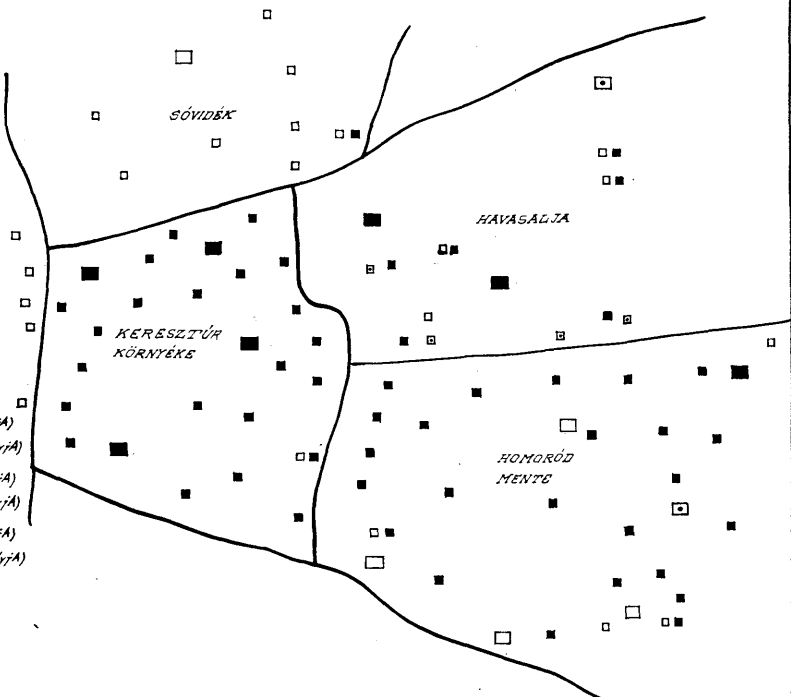

3. sz. melléklet

Az É/Ö

fonémaváltozás
az QPR szóban
az udvarhelyszéki
léjszóolásban

- = spör (RMNyjA)
- = spör (SzékNyjA)
- ◻ = spör (RMNyjA)
- ◻ = spör (SzékNyjA)
- = spör (RMNyjA)
- = spör (SzékNyjA)

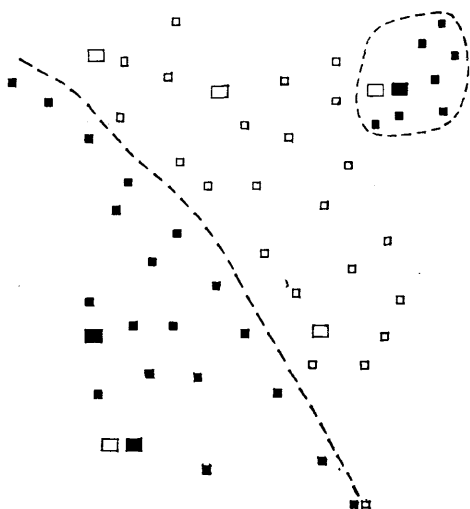

4. sz. melléklet

Az É/É

fonémaváltozás
a SEÉDÉ szóban
a szilágyvári
léjszóolásban

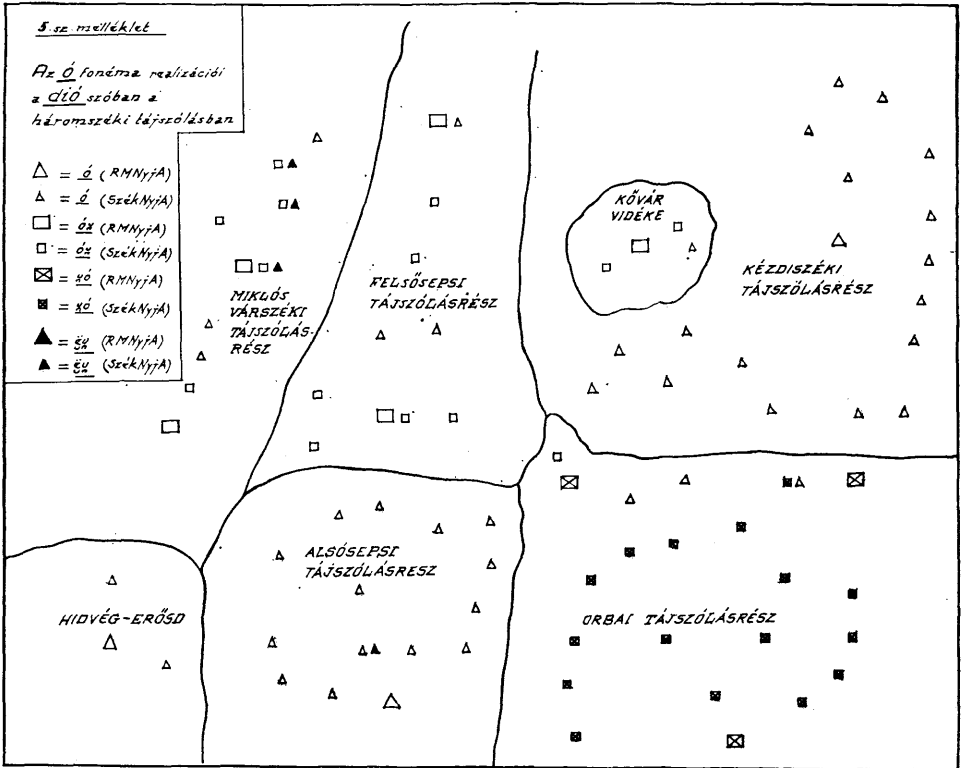
- = széna (RMNyjA)
- = széna (SzilNyjA)
- = széna (RMNyjA)
- = széna (SzilNyjA)

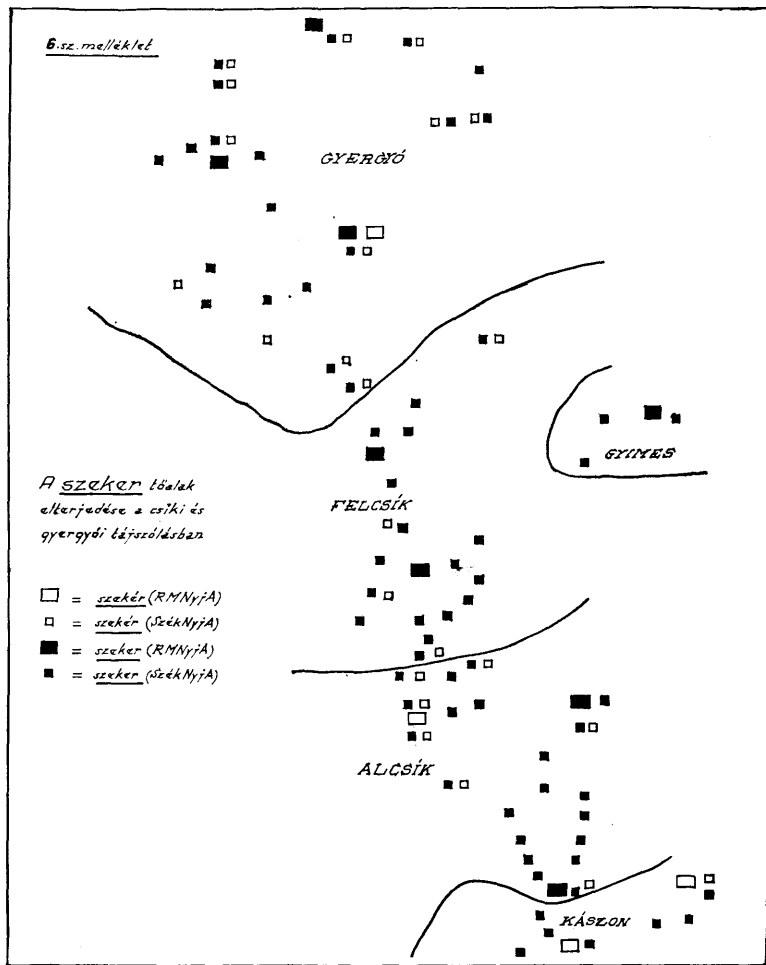
5.sz. melléklet

Az Ó formák realizációi
a dió szóban a
háromszéki tájszólásban

- △ = ó (RMNyja)
- △ = ő (SzékNyja)
- = öz (RMNyja)
- = öz (SzékNyja)
- ⊠ = zó (RMNyja)
- = zó (SzékNyja)
- ▲ = éü (RMNyja)
- ▲ = éü (SzékNyja)

6.sz. melléklet

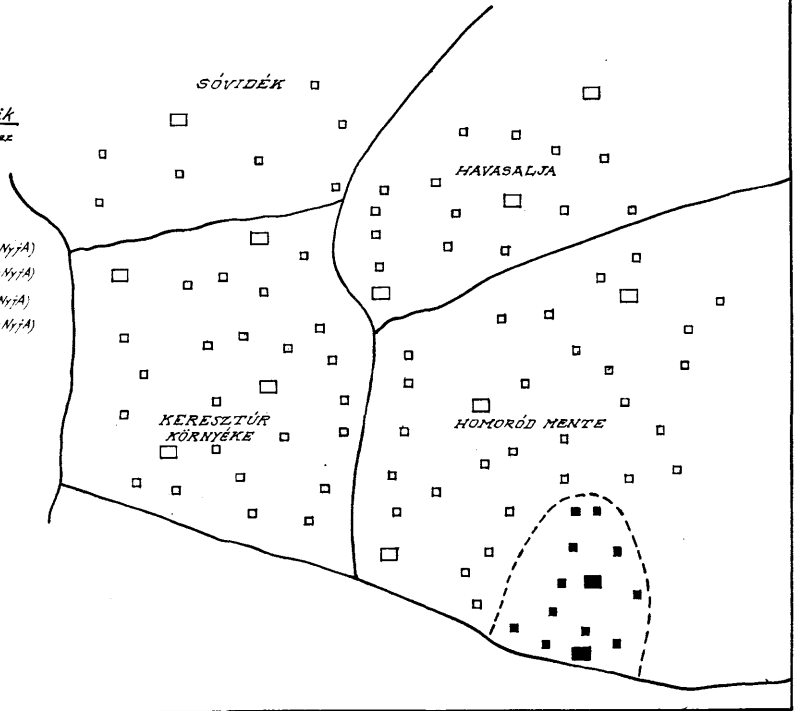

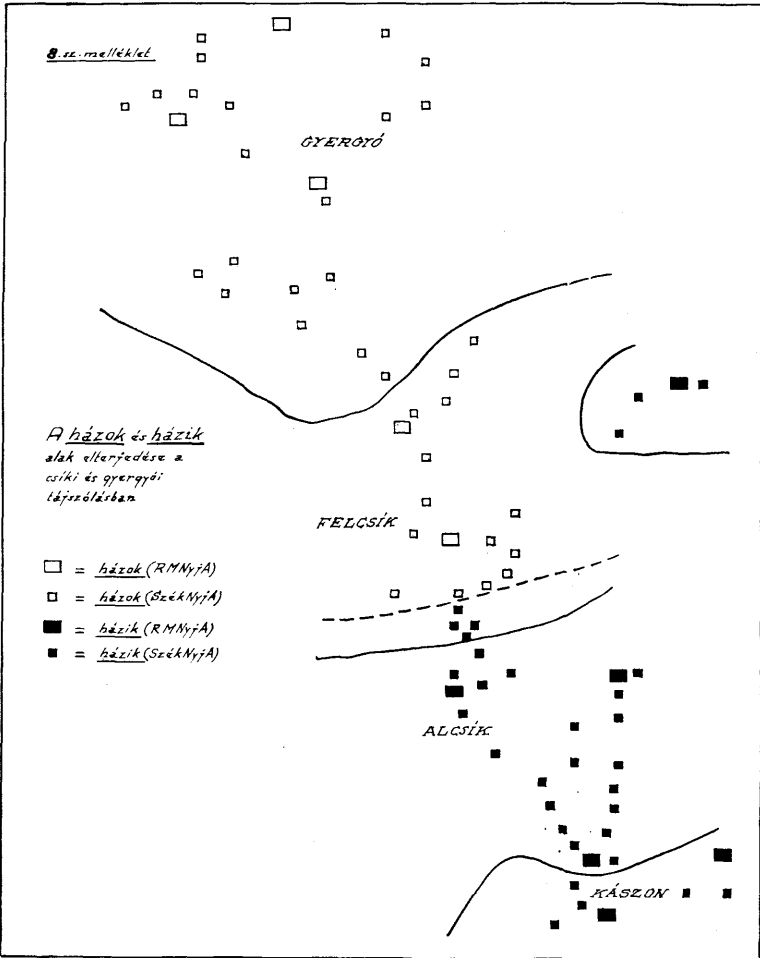

7. sz. melléklet

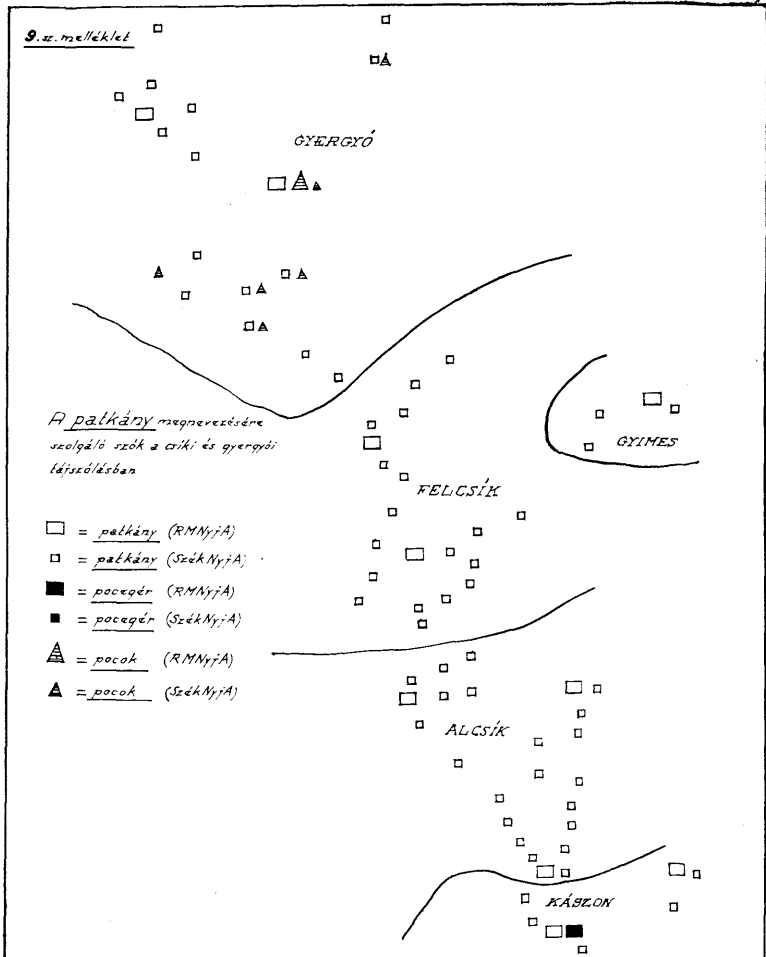
A házak és házik
alak elterjedése az
udvarhelyszéki
kőjszőlőben

- = házak (RMNyja)
- = házak (SzékNyja)
- = házik (RMNyja)
- = házik (SzékNyja)

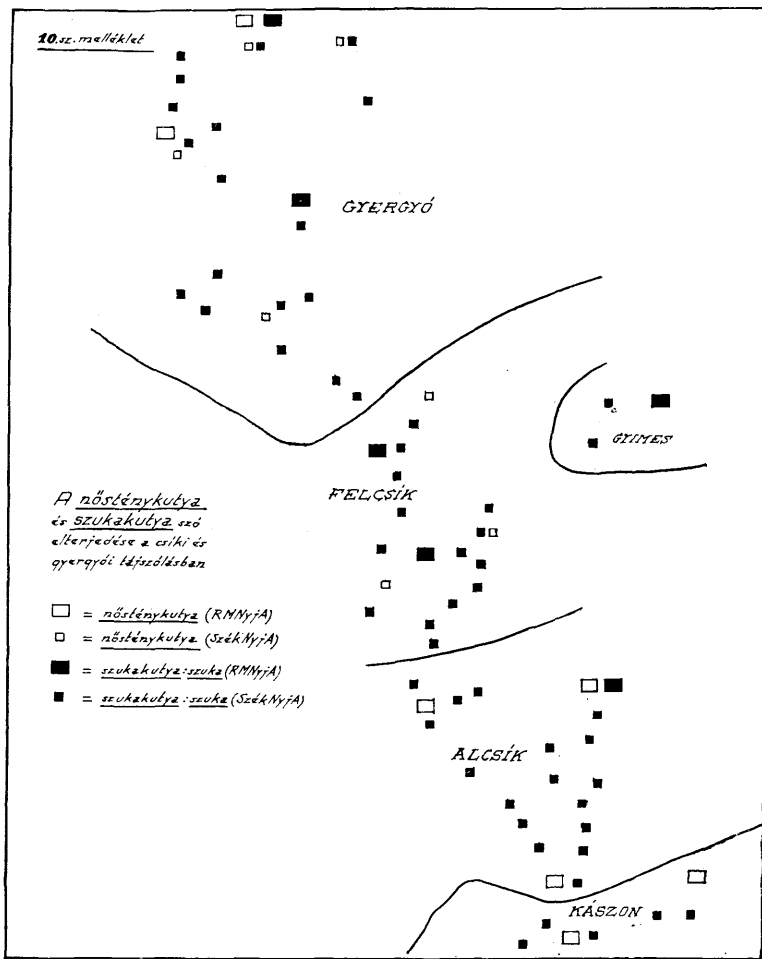

9. sz. melléklet

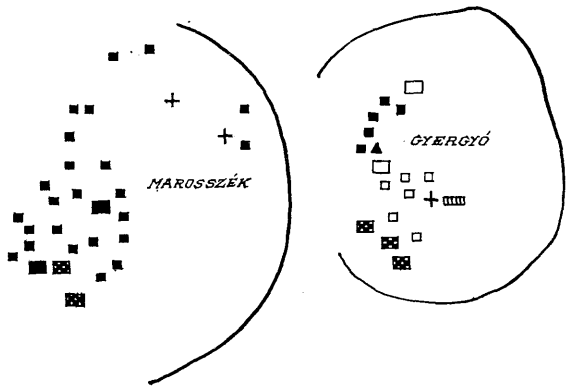
10.sz. melléklet

22. sz. melléklet

A kézimalomnevel
a gyergyói és maroszéki
tájszőlésben

- = sóőrle (RMNyJA)
- = - u - (SzékNyJA és MarosmNyJA)
- ▲ = kézimalom (SzékNyJA)
- ▤ = kicimalom (SzékNyJA)
- ▨ = daráló (SzékNyJA és MarosmNyJA)
- = reesnyice (RMNyJA)
- = - " - (SzékNyJA és MarosmNyJA)
- + = nem ismerik a nevét

22. sz. melléklet

A juhnyíj neve a székely
nyelvjárási és a marosvásárhelyi
tájszólásban

